

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર

પોતાનો ભાવક પસંદ કરવાનો સર્જકનો અધિકાર

‘સૂરસરસ્વતી’નું બિરુદ પામેલાં ગિરિજાદેવી બનારસનાં સુવિખ્યાત શાસ્ત્રીય ગાયિકા છે. શાસ્ત્રીય રાગરાગિણીઓ ઉપરાંત ‘કજરી’, ‘હોરી’, ‘ચૈતી’, ‘ટપ્પા’, ‘દૂમરી’ જેવી ઉપશાસ્ત્રીય સંગીતની વિધાઓ પર પણ તેમનું પૂર્ણ પ્રભુત્વ છે. વાર્ધક્યને કારણે વાતચીતમાં તેમની વય વર્તાય. પણ જેવો તેઓ સૂર છેડે એટલે તેમના કંઠમાં શ્રોતાઓને ચિરયૌવનની જ અનુભૂતિ થાય. પિતા સંગીતરસિક હતા એટલે બાળપણથી જ ગિરિજાદેવીએ શાસ્ત્રીય સંગીતની તાલીમ લેવા માંડી હતી. પ્રમાણમાં નાની વયે તેમનું લગ્ન થઈ ગયેલું. તેથી ત્યાં સુધીમાં તો તેમણે શાસ્ત્રીય સંગીતના કાર્યક્રમો આપવા માંડ્યા હતા. સદ્ભાગ્યે તેમના પતિ પણ સંગીતના શોખીન હતા, એટલે તેમણે ગિરિજાદેવી પર કશાં નિયંત્રણો ન મૂક્યાં. અહીં મૂર્દન્ય ગઝલગાયિકા બેગમ અખ્તરને યાદ કરી શકાય. લગ્ન પછી તેમના પર વીસ વર્ષ સુધી જાહેરમાં ગઝલ ગાવા અંગે પાબંદીઓ ખડકાયેલી હતી. આવાં સિદ્ધ ગાયિકાની બે દાયકા સુધીની ગૂંચળામણ કલ્પી શકાય. ગિરિજાદેવી એવી યાતનામાંથી તો પસાર ન થયાં, પણ તેમના સુરુચિસંપન્ન પતિએ એક ટકોર કરી હતી, ‘તારે શાસ્ત્રીય સંગીતના કોન્સર્ટ, જલસાઓ, સંમેલનો અને પરિષદોમાં જરૂર ગાવું, પણ લગ્નની પાર્ટીઓ, જન્મદિનની ઊજવણીની મિજલસો, અન્ય કોઈ સામાજિક નિમિત્તે યોજાયેલી બેઠકોમાં કદી ન ગાવું જોઈએ, કારણ કે શાસ્ત્રીય સંગીતના કોન્સર્ટ, જલસા, સંમેલન, પરિષદ વગેરેમાં સંગીતના સાચા ગુણીજનો હાજરી આપે છે. તેઓ તારી કલાને બરાબર સમજીને, પારખીને તને યોગ્ય દાદ આપશે, પણ મેરેજ – બર્થ ડેની પાર્ટીઓમાં મોટે ભાગે ખાવા-પીવા, આનંદપ્રમોદ કરવા, હસવા-ખેલવા માટે લોકો આવતા હોય છે. તેઓ તારી ઉચ્ચ કલાની સાચી કદર શી રીતે કરશે ?’ ગિરિજાદેવીએ પતિની આ ટકોરનું આજીવન પાલન કર્યું. અને પોતાની કલાને સાચકલા ગુણીજનો સુધી પહોંચાડવાની કાળજી રાખી. આનું સારું પરિણામ એ આવ્યું કે, એમની કલા ખોટે સ્થાને રજૂ થઈને વેડફાઈ ન ગઈ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ગિરિજાદેવીએ પોતાના ભાવકવર્ગની વરણી કરવામાં પોતાનો અધિકાર પૂરેપૂરો અકબંધ રાખ્યો.

આ માપદંડ સંગીત સિવાયની બીજી કલાઓના સર્જક અને ભાવકને પણ લાગુ ન પાડી શકાય ? જેમ સંગીતકારોને માટે તેઓનો શ્રોતાવર્ગ, ચિત્રકારોને માટે તેઓનાં ચિત્રો જોનાર વર્ગ, નાટ્યકલાકારો માટે તેઓનો પ્રેક્ષકવર્ગ તેમ લેખકો માટે તેઓનો વાચકવર્ગ અને કવિસંમેલનોમાં પોતાની કૃતિઓ રજૂ કરતા કવિઓ માટે તેઓનો શ્રોતાવર્ગ અને એ સર્વની કક્ષા, રુચિ તથા સમજદારીનું પણ મહત્ત્વ હોય – હોવું જોઈએ. પ્રશ્ન એ ઊઠે કે, લેખક-કવિ પોતાના વાચક કે શ્રોતાની પસંદગી કેવી રીતે કરી શકે ? લેખક કે કવિ તેની કૃતિ એક વાર પ્રગટ કરે એટલે તે સ્વાભાવિક રીતે સાર્વજનિક જ

થઈ જાય. પછી ભાવકની વરણીને અવકાશ ક્યાં રહે ? પરંતુ અહીં એક બારીક વાત કલ્પી શકાય. લેખક કે કવિ પોતાની ગદ્ય કે પદ્ય કૃતિનું સ્તર એવું રાખે, એની મંચ પરની પ્રસ્તુતિ એવી ગરિમાપૂર્ણ હોય કે, ફાલતુ વાચક-શ્રોતા એવી કૃતિઓથી થોડી વારમાં અળગો થઈ જાય. અલબત્ત, અહીં પ્રશ્ન પ્રત્યાયનની કે ભાવકની નરી બાદબાકી કરવાનાં વલણો ન જ હોય. પ્રત્યાયન વિના કોઈ પણ કલાકૃતિ સાર્થક સિદ્ધ ન થઈ શકે. પણ પ્રત્યાયન કયા સ્તરનું છે અને કયા સ્તરના ભાવક સુધી એ પહોંચાડવાનો સર્જકનો આશય છે તે મહત્ત્વની વાત છે. બહુ જાણીતું સૂત્ર છે કે, અણસમજુની બોલકી દાદ કરતાં સમજદાર ભાવકની સહેજ પ્રસન્નમુખરેખાનું અનેકગણું મહત્ત્વ હોય છે. પ્રત્યેક સાચા સર્જક-કલાકારને સમજદાર ભાવકની તેની આછી પણ પ્રસન્ન અને સંતુષ્ટિસૂચક મુખરેખાની નીચે જ નિસબત બલકે ગરજ હોય. આવાં ગુણીજનો, ભાવકો મેળવવા માટે સર્જકે ઘણું તપ કરવું પડે છે અને સ્વેચ્છાએ કે કોઈની ટકોરથી ઘણી પાબંદીઓ સ્વીકારવી પડે છે, પણ જો તે તેમ કરે તો બંને પક્ષે અઢળક લાભ થાય.

તા. ૨૧-૩-૨૦૧૧

ભગવતીકુમાર શર્મા